

ČOVEČANSTVO

Istorija koja uliva nadu

Rutger Bregman

Prevod
Jelena Kosovac

■ Laguna ■

Naslov originala

Rutger Bregman
HUMANKIND

Copyright © Rutger Bregman, 2020
Copyright za srpsko izdanje © 2021 Laguna

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Mojim roditeljima

„Čovek će postati bolji kada mu pokažete kakav je.“

Anton Čehov (1860–1904)

SADRŽAJ

<i>Prolog</i>	9
1. Novi realizam	19
2. Stvarni Gospodar muva	41
PRVI DEO LJUDI U PRIRODNOM STANJU	59
3. Uspon pitomog čoveka, <i>Homo maze</i>	67
4. Pukovnik Maršal i vojnici koji nisu hteli da pucaju	91
5. Prokletstvo civilizacije	111
6. Misterija Uskršnjeg ostrva	133
DRUGI DEO POSLE AUŠVICA	155
7. U podrumu Univerziteta Stanford	159
8. Stenli Milgram i mašina za elektrošokove	177
9. Smrt Ketrin Suzan Đenoveze	197
TREĆI DEO ZAŠTO DOBRI LJUDI POSTAJU LOŠI	211
10. Kako empatija zaslepljuje	217
11. Kako moć kviri	239
12. U čemu je greška prosvetiteljstva	257

ČETVRTI DEO NOVI REALIZAM	267
13. Moć unutrašnje motivacije	279
14. Homo ludens	295
15. Ovako izgleda demokratija	313
PETI DEO DRUGI OBRAZ	335
16. Na čaju sa teroristima	341
17. Najbolji lek protiv mržnje, nepravde i predrasuda	365
18. Kada vojnici izađu iz rovova	383
<i>Epilog Deset pravila za vođenje života</i>	397
<i>Izjave zahvalnosti</i>	415

PROLOG

Neposredno uoči Drugog svetskog rata, Vrhovna komanda britanske vojske suočila se sa egzistencijalnom pretnjom. Strašna opasnost nadvila se nad Londonom. Grad je bio, po rečima izvesnog Vinstona Čerčila, „najveća meta na svetu, poput neke dragocene ugojene krave vezane da bi privukla grabljivce.“¹

Kao što je poznato, grabljivci su bili Adolf Hitler i njegova ratna mašinerija. Ako bi britansko stanovništvo pokleklo pred strahom od njegovih bombardera, to bi značilo kraj nacije. „Saobraćaj će stati, beskućnici će posvuda preklinjati za pomoć, grad će zapasti u kaos“, strahovao je jedan britanski general.² Milioni civila neće uspeli da se odupru pritisku, pa vojska neće ni stići da se bori jer će imati pune ruke posla sa histeričnom masom. Čerčil je predvideo da će barem tri do četiri miliona stanovnika Londona pobeći iz grada.

Dovoljno je bilo da se pročita samo jedna knjiga – *Psihologija gomile* (Gustave Le Bon, *Psychologie des foules*) – da bi se saznalo sve o predstojećim strahotama. Napisao ju je jedan od najuticajnijih naučnika svog doba, Gistav le Bon. Hitler ju je pročitao od prve do poslednje stranice. Kao i Musolini, Staljin, Čerčil i predsednik Ruzvelt.

¹ Čerčil je to rekao u Donjem domu, 30. jula 1934. godine.

² J.F.C. Fuller, *The Reformation of War* (London, 1923), str. 150.

Le Bon u knjizi detaljno izlaže kako ljudi reaguju na krizne situacije. Gotovo istog trenutka, piše on, „čovjek pada nekoliko stepenica niže na civilizacijskoj lestvici.“³ Nastupa panika, dolazi do sveopšteg nasilja – ljudi pokazuju svoju pravu prirodu.

Hitler je 19. oktobra 1939. dao uputstva svojim generalima o planu napada. „Nemilosrdni udarac *Luftvafe* u samo srce britanske volje za pružanje otpora uslediće u datom trenutku“⁴, rekao je.

U Britaniji su svi osećali da se taj trenutak približava. Poslednji očajnički plan bio je da se iskopa mreža podzemnih skloništa u Londonu, ali se na kraju odustalo od njega zbog bojazni da stanovnici, paralisani strahom, posle nikada više neće hteti da napuste skloništa. U poslednjem trenutku, nekoliko psihijatrijskih bolnica preseljeno je izvan grada; tamo će prihvatiti prvi talas ljudi koji beže iz grada i prve žrtve.

A onda je počelo.

Nemački bombarderi, ukupno njih 348, preleteli su Lamanš 7. septembra 1940. godine. Lepo vreme izmamilo je mnoge stanovnike Londona na ulice, te kad su se sirene oglasile u 16.42 sati, sve oči bile su uprte u nebo.

Taj septembarski dan ostaće upamćen u istoriji kao Crna subota, a ono što je usledilo bio je vazdušni napad na Veliku Britaniju. Tokom sledećih devet meseci samo na London je bačeno više od osamdeset hiljada bombi. Celi delovi grada bili su izbrisani bombama. Oštećeno je ili uništeno milion zgrada, a više od četrdeset hiljada ljudi u Velikoj Britaniji izgubilo je život.

Kako su, dakle, Britanci reagovali? Šta se događa kada je zemlja mesecima bombardovana? Da li su ljudi postali histerični? Jesu li se ponašali kao divljaci?

Počću sa izveštajem očevica, kanadskog psihijatra.

³ Gustave Le Bon, *The Crowd. A Study of the Popular Mind* (Kitchener, 2001), str. 19. Prvi put objavljeno 1896.

⁴ Richard Overly, „Hitler and Air Strategy,“ *Journal of Contemporary History* (July 1980), str. 410.

Dr Džon Mekardi je u oktobru 1940. prolazio kroz jugoistočni London da bi obišao sirotinjski deo grada koji je posebno teško stradao od bombardovanja. Sve što je od njega ostalo bile su razrušene zgrade i krateri. Ako je ijedno mesto imalo sve izgleda da se pretvori u pakao na Zemlji, bilo je to ovo.

A šta je ovaj lekar zatekao u trenucima posle oglašavanja sirene za vazдушnu opasnost?

„Dečaci su se i dalje igrali svuda po trotoarima, kupci su se cenjkali, policajac je usmeravao saobraćaj uzvišeno se dosađujući, a biciklisti su prkosili smrti i saobraćajnim pravilima. Niko, koliko sam ja uspeo da vidim, nije ni pogledao ka nebu.“⁵

Zapravo, svim izveštajima o bombardovanju Londona zajedničko je jedno: opis neobičnog mira koji se zavladao u glavnom gradu Britanije tih meseci. Jedan američki novinar koji je intervjuisao britanski bračni par u njihovoj kuhinji, primetio je kako su mirno pijuckali čaj čak i dok su se prozori drmusali u okvirima. *Zar se ne plaše?*, želeo je da zna. „O, ne“, glasio je odgovor. „Od kakve koristi bi bilo da se plašimo?“⁶

Hitler je očito zaboravio na nešto vrlo bitno: osobeni britanski karakter. Spremnost da se bez roptanja podnese muka. Ironičan humor, o kome ponajviše svedoče natpisi koje su postavljali vlasnici svojih teško oštećenih ili skoro potpuno razrušenih prodavnica: OTVORENIJI SMO NEGO INAČE. Ili vlasnici pabova koju su se usred razaranja reklamirali poigravajući se rečima: PROZORI SU NAM UNIŠTENI, ALI ŽESTOKA PIĆA (*Spirit* na engleskom znači i žestoko piće i duh) SU NAM U ODLIČNOM STANJU. UĐITE I PROBAJTE IH.⁷

Britanci su izdržali nemačke vazdušne napade otprilike onako kao što bi izdržali kašnjenje voza. Jeste iritantno ali, sve u svemu,

⁵ J.T. MacCurdy, *The Structure of Morale* (Cambridge, 1943) str. 16.

⁶ Cit. u: Richard Overly, *The Bombing War. Europe 1939-1945* (London, 2013) str. 185.

⁷ Angus Calder, *The People's War. Britain 1939-1945* (London, 1991) str. 174.

može se istrpeti. Inače, i vozovi su nastavili da saobraćaju kao i obično, a Hitlerova taktika jedva da je imalo poremetila domaću ekonomiju. Na britansku ratnu mašineriju je mnogo štetnije uticao Veliki ponedeljak pred Uskrs u aprilu 1940. godine, kada je bio neradan dan.⁸

Posle nekoliko nedelja od početka nemačkog vazdušnog napada, Britanci su vesti saopštavali umnogome onako kao što izveštavaju o vremenskoj prognozi: „Noćas će biti veoma munjevito.“⁹ Po rečima jednog američkog izveštača, „Englezi su takvi da im najviše od svega najpre nešto brzo dosadi, i sada se više niko skoro i ne skriva.“¹⁰

A duševno rastrojstvo? Šta je s milionima traumatizovanih žrtava na koje su upozoravali stručnjaci? Začudo, njih nigde nije bilo. Jeste bilo tuge i besa, to se uopšte ne dovodi u pitanje; strašne žalosti zbog izgubljenih voljenih bića. Ali psihijatrijska odeljenja u bolnicama ostala su prazna. I ne samo to, nego se i mentalno zdravlje naroda poboljšalo. Broj zavisnih od alkohola je opao, bilo je manje samoubistava nego u mirnodopskom periodu. A kada se rat završio, mnogi Britanci žudeli su za ratnim danima, kada su svi pomagali jedni drugima i niko nije mario za nečije političko opredeljenje ili za to da li je bogataš ili siromah.¹¹

„Rat je na mnoge načine osnažio britansko društvo“, pisao je kasnije jedan britanski istoričar. „Hitler je to doživeo kao razočaranje.“¹²

Kada su teorije proslavljenog stručnjaka za psihologiju mase Gistava le Bona stavljene na probu, pokazalo se da nisu mogle biti dalje od istine. Krize ne izazivaju ono najgore već *najbolje* u ljudima. Ako ništa drugo, Britanci su se uzdigli na civilizacijskoj lestvici.

⁸ Overy, *The Bombing War*, str. 160.

⁹ Robert Mackay, *Half the Battle: Civilian Morale in Britain during the Second World War* (Manchester, 2002) str. 261.

¹⁰ Cit. u: Overy, *The Bombing War*, str. 145. Početkom 1941, korišćeno je samo osam procenata skloništa. Videti: Overy, str. 137.

¹¹ Sebastian Junger, *Tribe. On Homecoming and Belonging* (2016).

¹² Richard Overy, „Civilians on the frontline,“ *The Observer* (September 6, 2009).

„Hrabrost, humor i plemenitost običnih ljudi“, pisao je američki novinar u svom dnevniku, „bili su zadivljujući u uslovima koji su ličili na noćnu moru.“¹³

Neočekivani pozitivni uticaji nemačkog bombardovanja pokrenuli su debatu o odgovarajućoj britanskoj ratnoj strategiji. Britansko ratno vazduhoplovstvo pripremalo je vojne avione za napad na neprijatelja, a pitanje je bilo kako napad najefikasnije izvesti.

Čudnovato, s obzirom na sve dokaze, ali vojni stručnjaci i dalje su se držali ideje da bi bombe mogle da slome duh nacije. Istina, to nije uspelo sa Britancima, tako su razmišljali, ali oni su poseban slučaj. Nijedan drugi narod na svetu ne može da se meri s Britancima po pribranosti i snazi duha. Pogotovo ne Nemci, čiji je suštinski „nedostatak unutrašnje snage i odlučnosti“ značio da neće „izdržati ni deo napada“ koje su Britanci izdržali.¹⁴

Među onima koji su prihvatili to stanovište bio je Čerčilov blizak prijatelj Frederik Lindeman, poznat i kao lord Červel. Na retkim fotografijama vidimo ga kao visokog muškarca sa štapom, polucilindrom na glavi i ledenim izrazom lica.¹⁵ U žučnoj debati u vezi sa taktikom vazdušnog napada, Lindeman je bio nepokolebljiv: bombardovanje *funkcioniše*. Kao i stav Gistava le Bona, i njegov stav prema običnim ljudima (masi) bio je nipodaštavajući; opisivao ih je kao kukavice i podložne lakom zapadanju u paniku.

Da bi to i dokazao, Lindeman je poslao tim psihijataru u Birminghamu i Hal, dva grada koja su žestoko stradala od nemačkih bombi. Psihijatri su razgovarali sa muškarcima, ženama i decom koji su u ratu izgubili domove. Ispitivali su ih o svemu, do

¹³ Mollie Panter-Downes, *London War Notes 1939-1945*, Farrar, Straus and Giroux (1971), str. 105.

¹⁴ Overy, *The Bombing War*, str. 264.

¹⁵ Čak i bliski prijatelji Frederika Lindemana opisivali su ga kao nekog „ko misli da je uvek u pravu i nikada nije spreman da se povuče ili prizna neuspeh“, kao „osobu sklonu da tuđe stavove suprotne vlastitom doživljava kao ličnu uvredu“ i osobu koja se „nikada nije suzdržavala da pompezno iznosi svoje mišljenje o nečemu, iako temu ne razume.“ Videti: Hugh Berrington, „When Does Personality Make a Difference? Lord Cherwell and the Area Bombing of Germany,“ *International Political Science Review* (January 1989).

najsitnijih pojedinosti – „do broja popijenih pića i aspirina kupljenih u apotekama.“¹⁶

Tim je nekoliko meseci kasnije poslao izveštaj Lindemanu. Zaključak, odštampan velikim slovima na prvoj strani, bio je ovaj:

NEMA DOKAZA DA JE DUH LJUDI SLOMLJEN.¹⁷

I šta je onda Frederik Lindeman uradio kada je pročitao izveštaj? Ignoriso ga je. Lindeman je već bio odlučio da je taktika bombardovanja siguran plan i puke činjenice neće ga navesti da promeni mišljenje.

I tako je u dopisu koji je poslao Čerčilu napisao nešto potpuno suprotno od onoga što je pisalo u izveštaju.

„Izgleda da istraživanje pokazuje da je najpogubnije za duh čoveka kada mu se uništi kuća. Čini se da ljudima teže pada kada im se to dogodi nego kada im ubiju prijatelje ili čak porodicu. U Halu su znaci napetost očigledni, iako je samo jedna desetina kuća bila uništena. Ako imamo u vidu ovde navedene brojke, zaključak je da možemo da nanesimo isto toliko štete svakom od 58 najvećih nemačkih gradova. Nema sumnje da će to slomiti duh nemačkog naroda.“¹⁸

¹⁶ Cit. u: Brenda Swann and Francis Aprahamian, J.D. Bernal. *A Life in Science and Politics* (London, 1999) str. 176. Dve hiljade dece dobilo je zadatak da napiše sastav o sopstvenom iskustvu tokom bombardovanja. Kada danas čitamo te radove, zadivljuje nas njihova hrabrost. „Bio sam zatrpan, odsečen, ali sam svejedno pomagao da izvučemo mrtve i ranjene“, napisao je jedan desetogodišnjak o svojoj uništenoj kući. Videti: Martin L. Levitt, „The Psychology of Children: Twisting the Hull-Birmingham Survey to Influence British Aerial Strategy in World War II,“ *Psychologieund Geschichte* (May 1995).

¹⁷ Solly Zuckerman, *From Apes to Warlords. An Autobiography, 1904-1946* (London, 1988) str. 405. U prvom izdanju ove knjige (objavljene 1978) Zakermen je dodao i naslov izveštaja iz Hala, i time je prekršio embargo koji je na snazi do 2020.

¹⁸ Cit. u: Charles Webster and Noble Frankland, *The Strategic Air Offensive Against Germany 1935-1945* (London, 1961) str. 332.

Time je okončana debata u vezi sa efikasnošću bombardovanja. Cela ta epizoda, kako je kasnije opisao jedan historičar, „imala je jasan i neprijatan miris lova na veštice.“¹⁹ Savesni naučnici koji su se protivili taktici napada iz vazduha na nemačke civile bili su diskreditovani kao kukavice, čak izdajnici.

A zadrte pristalice bombardovanja smatrale su da neprijatelju mora da se zada još suroviji udarac. Čerčil je dao znak i Nemačku je zadesio pravi pakao. Kada se s bombardovanjem Nemačke konačno prestalo, bilo je deset puta više žrtava nego tokom bombardovanja Britanije. Samo u jednoj noći u Drezdenu je ubijeno više žena, dece i muškaraca nego u Londonu tokom celog trajanja rata. Više od polovine velikih i manjih gradova u Nemačkoj bilo je uništeno. Zemlja je postala jedna velika gomila ruševina u plamenu.

Samo mali deo Savezničkih vazdušnih snaga zaista je gađao strateške mete kao što su fabrike i mostovi. Sve do poslednjih meseci rata Čerčil je smatrao da je bombardovanje civila najsigurniji način da se pobedi u ratu jer se tako slama duh nacije. U dopisu koje je Kraljevsko vazduhoplovstvo poslalo u januaru 1944, takav pristup se veličao: „Što više bombardujemo, to su rezultati sve bolji.“

Premijer je podvukao te reči koristeći svoje čuveno crveno penkalo.²⁰

I da li je bombardovanje postiglo nameravani cilj?

Pa, ponovo ću početi od izveštaja jednog uglednog psihijatra, neposrednog svedoka događaja. Između maja i jula 1945. godine, dr Fridrih Panse razgovarao je sa skoro stotinu Nemaca čije su kuće bile do temelja srušene. „Kada se to napokon desilo,“ rekao je jedan Nemač s kojim je pričao, „stvarno sam bio pun energije i zapalio sam cigaretu.“ Opšte raspoloženje posle završetka vazdušnog napada, kaže drugi, bilo je euforično, „kao posle dobijenog rata.“²¹

¹⁹ C.P. Snow, „Whether we live or die,“ *Life Magazine* (February 3, 1961), str. 98.

²⁰ Overy, *The Bombing War*, str. 356.

²¹ Cit. u: Jörg Friedrich, *The Fire. The Bombing of Germany 1940-1945* (New York, 2006) str. 438.

Nije bilo nikakvog znaka masovne histerije. Naprotiv. Na mestima koja su upravo bila bombardovana, stanovnici su osetili olakšanje. „Susedi su bili divni, pomagali su jedni drugima“, za beležio je Panse. „Ako se ima u vidu koliko je bombardovanje dugo trajalo i koliko je iziskivalo duhovnog i mentalnog napora, opšte raspoloženje ljudi odražavalo je njihovu izuzetnu stabilnost i pribranost.“²²

Izveštaji *Sicherheitsdienst*, tajne službe koja je vodila detaljne beleške o nemačkom stanovništvu, otkrivali su slično stanje stvari. Ljudi su posle bombardovanja pomagali jedni drugima da izađu iz ruševina. Izvlačili su žrtve, gasili su vatru. Pripadnici Hitlerove omladine jurili se na sve strane zbrinjavajući beskućnike i povređene. Piljar je okačio duhovit natpis na izlog svoje prodavnice: OVDE SE PRODAJE KATASTROFA OD PUTERA!²³

(Okej, britanski humor je bio bolji.)

Ubrzo posle nemačke predaje u maju 1945, Ministarstvo odbrane SAD poslalo je tim ekonomista iz država saveznica u poraženu zemlju da bi proučio uticaj bombardovanja. Amerikanci su pre svega hteli da saznaju da li je ta taktika delotvorna za dobijanje rata.

Zaključci naučnika bili su nedvosmisleni i jednoglasni. Bombardovanje civila bio je potpuni neuspeh. U stvari, izgleda da je bombardovanje osnažilo nemačku ratnu ekonomiju i samim tim je rat produžen. Između 1940. i 1944. godine, otkrili su naučnici, nemačka proizvodnja tenkova uvećana je za devet puta, a proizvodnja borbenih aviona za četrnaest.

Tim britanskih ekonomista došao je do istog zaključka.²⁴ U dvadeset jednom razorenom gradu, velikom i manjem, koji su proučili, proizvodnja je rasla većom brzinom nego u kontrolnoj grupi od četrnaest gradova koji nisu bili bombardovani. „Počeli smo da uviđamo“, priznao je američki ekonomista iz tima, „da se

²² Cit. u: Friedrich Panse, *Angst und Schreck* (Stuttgart, 1952) str. 12.

²³ Friedrich, *The Fire*, str. 418-420.

²⁴ Britanski izveštaj objavljen je tek pedeset godina kasnije. Videti: Sebastian Cox (ed.), *British Bombing Survey Unit, The Strategic Air War Against Germany, 1939-1945. The Official Report of the British Bombing Survey Unit* (London 1998).

susrećemo s jednim od najvećih grešaka koje smo napravili, možda i sa najvećim pogrešnim proračunom u vezi s ratom.²⁵

Šta mene najviše fascinira u vezi s celom ovom žalosnom pričom jeste što su svi glavni akteri upali u istu zamku.

Hitler i Čerčil, Ruzvelt i Lindeman – svi su prihvatili tvrdnju Gistava le Bona da naša civilizacija nije ništa do tanki omotač koji prekriva naše mračne nagone. Bili su uvereni da će bombe razneti u paramparčad taj tanušni, površinski omotač. Ali što su više bombardovali, omotač je postajao sve *snažniji, otporniji*.

Čini se da uopšte i nije bio tanka opna; bio je čvrst.

Na nesreću, vojni stručnjaci sporo su to uvidali. Američka vojska će dvadeset pet godina kasnije baciti tri puta više bombi na Vijetnam nego što ih je ukupno bacila tokom Drugog svetskog rata.²⁶ A u Vijetnamu je neuspeh američke vojske bio zbilja kolosalnih razmera. Čak i kada su nam dokazi neposredno predočeni, nekako i dalje uspevamo da ih poreknemo. I dan-danas, mnogi ljudi su uvereni da se otpor koji je britanski narod pokazao tokom nemačkog bombardovanja može pripisati osobini koja je jedinstvena za Britance.

Ali nije. Osobina je univerzalno ljudska.

²⁵ John Kenneth Galbraith, *A Life in Our Times* (Boston, 1981), str. 206. Nagradno pitanje, razume se, jeste šta bi se dogodilo da su Saveznici manje uložili u svoje ratno vazduhoplovstvo a više u vojsku i mornaricu? Dobitnik Nobelove nagrade za fiziku Patrik Bleket, posle Drugog svetskog rata napisao je da bi u tom slučaju rat trajao između šest i dvanaest meseci kraće. Nemci su zaključili isto. Albert Šper, ministar naoružanja, rekao je da su ga najviše zabrinjavali napadi na nemačku infrastrukturu, dok se Herman Gering, zapovednik Luftvafea, uglavnom sećao napada na nemačke naftne rafinerije. Do jeseni 1944, nemačke naftne rezerve takoreći su nestale koliko su smanjene. Tenkovi su stajali, vojni avioni nisu napuštali hangare, a oružje su vukli konji. Ali to nije sprečilo Britance da bombarduju nemačke civile. Poslednja tri meseca 1944, pedeset tri procenata bombi bačeno je na urbane oblasti, a samo četrnaest procenata na naftne rafinerije. Tada su Britanci praktično prestali sa bombardovanjem, pošto gotovo više nisu imali šta da bombarduju. Nemačka naftna industrija u međuvremenu se oporavila i nastavila da radi. Videti: Max Hastings, *Bomber Command* (London, 1979) str. 327-334.

²⁶ Edward Miguel and Gerard Roland, „The Long Run Impact of Bombing Vietnam,” *Journal of Development Economics*, (September 2011) str. 2.

Novi realizam

1

Ovo je knjiga o jednoj radikalnoj ideji.

Ideji poznatoj po tome što već dugo uznemirava vladare. Ideji koju poriču religije i ideologije, zanemaruju mediji, ideji koja je izbrisana iz anala svetske istorije.

Istovremeno, to je ideja koju je dokazima potkrepila praktično svaka naučna disciplina. Potvrdili su je evolucija i svakodnevni život. Ideja koje je do te mere suštinski deo ljudske prirode da je ni ne primećujemo i da je prenebregavamo.

Kad bismo samo imali hrabrosti da je ozbiljnije shvatimo, ta ideja bi mogla i da pokrene revoluciju. Da potpuno promeni društvo. Jer kada spoznamo šta ona zaista znači, spoznaja će delovati ni više ni manje nego kao supstanca koja menja našu svest tako da nikada više svet nećemo posmatrati na isti način.

Dakle, koja je to radikalna ideja?

Da je većina ljudi u suštini sasvim dobra.

Ne znam nikog ko bolje objašnjava tu ideju od Toma Postmesa, profesora socijalne psihologije na Univerzitetu Groningen u Holandiji. Već godinama studentima postavlja isto pitanje.

Zamislite da avion prinudno sleće, pritom se oštećuje, izbija požar i sve se puni dimom. Putnicima je jasno da brzo moraju da izađu iz slupanog aviona. Šta se događa?

Na Planeti A, putnici se obraćaju svojim susedima da vide kako im je i treba li im pomoć. Oni kojima je pomoć neophodna prve evakušu. Ljudi su spremni da se žrtvuju, čak i za potpune neznance.

Na Planeti B, svako je prepušten sam sebi. Izbija panika. Ljudi se guraju i utrkuju. U jurnjavi ka izlazu gaze preko dece, starijih ljudi i osoba sa invaliditetom.

A sada pitanje: Na kojoj planeti mi živimo?

„Procenjujem da otprilike devedeset sedam procenata ljudi misli da živimo na Planeti B“, kaže profesor Postmes. „A istina je, u gotovo svim slučajevima, da živimo na Planeti A.“¹

Nije bitno koga pitate. Levičare ili desničare, bogate ili siromašne, neobrazovane ili načitane – svi prave istu grešku u proceni. „Ne znaju. Ne znaju brucoši, studenti ili postdiplomci, u većini slučajeva ne znaju ni stručnjaci, čak ni obučeni za spasavanje ljudi u nesrećama“, sa žaljenjem kaže Postmes. „A razlog nije nedostatak istraživanja. Taj podatak nam je dostupan još od Drugog svetskog rata.“

Čak su se i najstrašnije katastrofe u istoriji dogodile upravo na Planeti A, pa imamo i dokaze o ponašanju ljudi u takvim prilikama. Razmotrimo brodolom *Titanika*. Ako ste gledali film, onda verovatno mislite da su svi bili izbezumljeni od panike (izuzev gudačkog kvarteta). A istina je da se evakuacija putnika odvijala sasvim organizovano. Jedan svedok se seća da „nije bilo ni naznake panike ili hysterije, plakanja i straha, nikakvog bezglavog jurcanja.“²

Ili razmotrimo 11. septembar, terorističke napade 2001. godine. Dok su Kule blizakinje gorele, hiljade ljudi mirno se spuštalo stepenicama, iako su znali da im je život u opasnosti. Sklanjali su se u stranu da omoguće vatrogascima i povređenima da prođu. „Ljudi su zapravo govorili: Ne, ne, prođite prvo vi“, kasnije je pričao jedan preživeli. „Nisam mogao da verujem da će ljudi u

¹ Tom Postmes, u imejlu koji mi je poslao 9. decembra 2016.

² Jack Winocour (ed.), *The Story of the Titanic As Told by Its Survivors* (New York, 1960) str. 33.

takvoj situaciji stvarno reći 'Ne, ne, molim vas, prođite prvo vi'. Bilo je nestvarno.³

Uporno istrajava mit da su ljudi po samoj svojoj prirodi sebični, agresivni i da brzo zapadaju u paniku. Takav stav o ljudskoj prirodi holandski biolog Frans de Val naziva „teorija fasade“: koncept po kome civilizacija nije ništa više do tanka fasada koja će se raspući prilikom najslabijeg udarača.⁴ U stvarnosti, suprotno je istina. Kada se dogodi neka kriza – kada padaju bombe ili nadire poplava – tada ljudi pokazuju najbolju stranu svoje prirode.

Uragan Katrina je 29. avgusta 2005. godine opustošio Nju Orleans. Nasipi i brane koji je trebalo da zaštite grad, nisu u tome uspeli. Bilo je poplavljeno osamdeset procenata stambenih delova grada. Život je izgubilo najmanje 1.836 ljudi. Bila je to najstrašnija prirodna katastrofa u istoriji Sjedinjenih Američkih Država.

Cele sedmice novine su bile prepune vesti o silovanjima i pucnjavama svugde po Nju Orleansu. O zastrašujućim izveštajima o bandama koje haraju gradom, o pljačkanjima, o snajperisti koji je pucao na spasilačke helikoptere. U velikoj Sportskoj areni, koja je poslužila kao najveće sklonište od oluje, bilo je nagurano oko dvadeset pet hiljada ljudi, bez struje i vode. Dve bebe bile su preklane, izvestio je novinar, a jedan sedmogodišnjak je bio silovan i ubijen.⁵

Šef policije rekao je da grad zapada u bezvlašće, a guvernerka Luizijane izrazila je istu bojazan. „Besna sam najviše zbog toga što nesreće poput ove u ljudima najčešće pobuđuju sve najgore“, rekla je.⁶

Zaključak se proširio kao virus. U britanskom *Gardijanu*, uvaženi istoričar Timoti Garton Eš rekao je ono što su mnogi ljudi mislili.

³ Cit. u: Rebecca Solnit, *A Paradise Built in Hell. The Extraordinary Communities That Arise in Disaster* (New York, 2009) str. 187.

⁴ Frans de Waal, *The Bonobo and the Atheist. In Search of Humanism Among the Primates* (New York, 2013) str. 43.

⁵ Gary Younge, „Murder and Rape – Fact or Fiction?“ *The Guardian* (September 6, 2005).

⁶ Cit. u: Robert Tanner, „New Orleans Mayor Orders Police Back to Streets Amid Increasingly Violent Looting,“ *The Seattle Times* (September 1, 2005).

„Uklonite osnovne elemente organizovanog, civilizovanog života – hranu, sklonište, pijaću vodu, minimalnu ličnu sigurnost – i u roku od nekoliko sati vraćamo se u hobsovske prirodno stanje, rat svakog protiv svih. (...) Malo njih privremeno postanu anđeli, većina ljudi ponovo postanu majmuni.“

I evo je opet, u svoj svojoj slavi: teorija o civilizaciji kao pukoj fasadi. Po mišljenju Gartona Eša, događaji u Nju Orleansu probili su „tanak omotač kojim smo se prekrili i ispod njega otkrili ključalu magmu prirode, u koju spada i ljudska priroda.“⁷

Tek mesecima kasnije, kada su novinari otišli, voda se povukla, a kolumnisti krenuli da iznose mišljenja o sledećim temama, istraživači su otkrili šta se stvarno dogodilo u Nju Orleansu.

Ono što je zvučalo kao pucnjava iz vatrenog oružja zapravo je bilo pucanje sigurnosnog ventila na rezervoaru za gas. U Sportskoj areni je umrlo šestoro ljudi: četvoro ljudi umrlo je prirodnom smrću, jedna osoba se predozirala, a jedna izvršila samoubistvo. Šef policije je posle istrage, na osnovu svega što je utvrđeno i provereno, zaključio da niko nije zvanično prijavio ni jedan jedini slučaj silovanja ili ubistva. Istina, bilo je krađa po gradu, ali to su radile grupe koje su se povezale da bi preživele, u nekim slučajevima čak su se povezale i sa policijom.⁸

Istraživači u Centru za izučavanje prirodnih katastrofa na Univerzitetu Delaver zaključili su da je cilj „većine aktivnosti koje su se tada odvijale bio pomaganje drugima i saradnja.“⁹ Prava armada brodova koja je stigla čak iz Teksasa došla je da spase ljude od nadiruće vode. Stotine civila organizovali su spasilačke

⁷Timothy Garton Ash, „It Always Lies Below,“ *The Guardian* (September 8, 2005).

⁸Jim Dwyer and Christopher Drew, „Fear Exceeded Crime’s Reality in New Orleans,“ *The New York Times* (September 29, 2005).

⁹Havidán Rodríguez, Joseph Trainor, and Enrico L. Quarantelli, „Rising to the Challenges of a Catastrophe: The Emergent and Prosocial Behavior Following Hurricane Katrina.“ *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* (No. 1, 2006).

timove, kao što je tim „Ekipa Robina Huda“, kako su sami sebe nazvali – grupa od jedanaestoro prijatelja koji su išli po gradu da „nabavljaju“ hranu, odeću i lekove, a zatim ih odnosili ljudima kojima je sve to bilo neophodno.¹⁰

Ukratko, Katrina nije Nju Orleans preplavila anarhijom i ličnim interesom. Grad je, nasuprot tome, bio preplavljen hrabrošću i dobroćinstvom.

Uragan je potvrdio naučna saznanja o tome kako ljudi reaguju u slučajevima prirodnih nepogoda. Suprotno onome što obično vidamo u filmovima, Centar za izučavanje prirodnih katastrofa na Univerzitetu Delaver utvrdio je, na osnovu skoro sedamsto terenskih istraživanja od 1963. godine, da nikada ne zavlada potpuni kaos. Nikada potpuno ne zavlada stanje u kome je svako prepušten sam sebi. Kriminal – ubistva, krađe, silovanje – obično je smanjen. Ljude ne savlada šok. Ostanu smireni i kreću u akciju. „Ma kolike da su razmere pljačkanja“, ističe jedan istraživač iz Centra, „one uvek blede u poređenju sa značajem i posledicama sveopšteg altruizma, kada ljudi masovno i nesebično daju drugima i međusobno dele dobra i usluge.“¹¹

Katastrofe pobuđuju ono najbolje u ljudima. Ne znam ni za jedno drugo sociološko otkriće koje podupiru toliko jaki dokazi a koje se toliko olako prenebregava. Slika koju nam prikazuju mediji je dosledno i po pravilu potpuno suprotna onome što se događa kada neka prirodna nepogoda zadesi ljude.

A u samom Nju Orleansu, sve te silne i uporne glasine koštale su ljude života.

Pošto su spasilačke ekipe bile nevoljne da se u grad upute nezštićene, mobilizacija se sporo odvijala. Pozvana je Nacionalna garda i na vrhuncu operacije je bilo oko 72.000 vojnika u gradu.

¹⁰ Matthieu Ricard, *Altruism. The Power of Compassion to Change Yourself and the World* (New York 2015) str. 99.

¹¹ Enrico L. Quarantelli, „Conventional Beliefs and Counterintuitive Realities,“ *Social Research: An International Quarterly of the Social Sciences* (No. 3, 2008), str. 885.

„Ovi vojnici znaju kako da pucaju i ubijaju“, rekla je guvernerka, „i ja očekujem da će to raditi.“¹²

I jesu. Na mostu Denziger, na istočnoj strani grada, policija je otvorila paljbu na šestoro nedužnih, nenaoružanih Afroamerikanaca i tom prilikom ubila sedamnaestogodišnjeg mladića i mentalno ometenog četrdesetogodišnjaka (petoro policajaca kasnije je osuđeno na dugu zatvorsku kaznu).¹³

Istina, nepogoda u Nju Orleansu bila je ekstremni slučaj prirodne nepogode. Ali dinamika tokom kriznih situacija gotovo uvek je ista. Ljude zadesi neka katastrofa i kao reakcija na nju, nastupi talas spontane saradnje. Zatim ljudi na vlasti zapadnu u paniku i stvore drugu katastrofu.

„Moj utisak“, piše Rebeka Solnit, koja u knjizi *Raj stvoren u paklu*, daje prikaz posledica Katrine, „jeste da panika potiče od elite, osoba na položajima moći koji sve ljude vide kao sazdane po svom sopstvenom liku.“¹⁴ Diktatori i despoti, guverneri i generali – svi oni prečesto pribegavaju brutalnoj sili da bi sprečili scenarije koji postoje samo u njihovoj sopstvenoj glavi, pretpostavljajući da se prosečna osoba rukovodi ličnim interesom, upravo kao što se oni rukovode time.

2

U leto 1999. godine, u maloj školi u belgijskom gradu Bornamu, devetoro dece razbolelo se od neke nepoznate bolesti. U školu su tog jutra došli bez ikakvih simptoma nekog oboljenja, ali posle ručka svi su bili bolesni. Glavobolja. Povraćanje. Aritmije. Tragajući za objašnjenjem, učitelji su se setili da su baš ta deca tokom pauze pila koka-kolu.

¹² Cit. u: AFP/Reuters, „Troops Told 'Shoot to Kill' in New Orleans“ (September 2, 2005).

¹³ Trymaine Lee, „Rumor to Fact in Tales of Post-Katrina Violence,“ *The New York Times* (August 26, 2010).

¹⁴ Solnit, *A Paradise Built in Hell*, str. 131.

Novinarma nije trebalo mnogo da nanjuše priču. U sedištu kompanije *Koka-kola* počeli su da zvone telefoni. Te iste večeri kompanija je održala konferenciju za štampu na kojoj je saopšteno da je iz belgijskih prodavnica povukla milione boca tog pića. „Užurbano i energično tragamo za uzrokom i nadamo se da ćemo imati konačan odgovor u narednih nekoliko dana“, rekla je portparolka kompanije.¹⁵

Ali bilo je prekasno. Simptomi su se proširili Belgijom i prešli granicu sa Francuskom. Bledu, malaksalu decu roditelji su žurno odvodili u ambulante. Za nekoliko dana sumnja se proširila na sve proizvode kompanije *Koka-kola*. Na fantu, sprajt, nesti, akvarius... činilo se da svi predstavljaju opasnost za decu. „Slučaj *Koka-kola*“ bio je jedan od najtežih finansijskih udaraca kompaniji u njenoj istoriji dugoj sto sedam godina. Bila je primorana da povuče sedamnaest miliona pakovanja napitaka iz prodavnica u Belgiji i da uništi sve zalihe u skladištu.¹⁶ Troškovi su na kraju iznosili više od dvesta miliona dolara.¹⁷

A onda se desilo nešto čudno. Nekoliko nedelja kasnije toksikolozi su objavili nalaze laboratorijskih analiza. I šta su otkrili testirajući limenke koka-kole? Ništa. Nikakve pesticide. Nikakve patogene. Nijedan toksični metal. Baš ništa. A šta su pokazali testovi uzoraka krvi i urina stotina pacijenata? Opet ništa. Naučnici nisu uspeli da otkriju ni jedan jedini hemijski uzrok ozbiljnih simptoma koji su do tada bili uočeni i zabeleženi kod više od hiljadu dečaka i devojčica.

„Ta deca su stvarno bila bolesna, nema nikakve sumnje u vezi s tim“, rekao je jedan istraživač. „Ali ne zato što su pila koka-kolu.“¹⁸

¹⁵ Cit. u: CNN Money, „Coke Products Recalled“ (June 15, 1999).

¹⁶ B. Nemery, B. Fischler, M. Boogaerts, D. Lison, and J. Willems, „The Coca-Cola Incident in Belgium, June 1999,“ *Food and Chemical Toxicology* (No. 11, 2002).

¹⁷ Victoria Johnson and Spero C. Peppas, „Crisis Management in Belgium: the case of Coca-Cola,“ *Corporate Communications: An International Journal* (No. 1, 2003).

¹⁸ Cit. u: Bart Dobbelaere, „Colacrisis was massahysterie,“ *De Standaard* (April 2, 2000).

Ovaj incident nam zapravo govori o nečem vrlo važnom. O jednom prastarom filozofskom pitanju.

Šta je istina?

Nešto je istina bilo da vi verujete ili ne verujete u to. Voda ključa na 100 stepeni Celzijusa. Pušenje ubija. Predsednik Kenedi je ubijen u Dalasu 22. novembra 1963. godine.

Druge stvari imaju potencijal da budu istinite, ako verujemo u njih. Naše verovanje postaje ono što sociolozi nazivaju *samoispunjavajuće proročanstvo*. Ako predviđate da će banka propasti i ubedite mnogo ljudi da zatvore svoje račune, onda će dotična banka, sasvim sigurno, propasti.

Ili, razmotrimo placebo efekat. Ako vam lekar da neku pilulu koja nema nikakvo dejstvo i kaže da će vam ona izlečiti tegobu, najverovatnije *ćete* se osećati bolje. Što je drastičniji oblik placeba, to je veća verovatnoća da će delovati. Injekcija je, opšte uzev, mnogo efektivnija od pilula, a u davno doba čak je i puštanje krvi davalo rezultate – ne zato što je srednjovekovna medicina bila toliko napredna, nego zato što su ljudi bili uvereni da tako drastična procedura sasvim sigurno daje pozitivne rezultate.

A krajnji, vrhunski placebo? Operacija! Obucite beli mantil, dajte anesteziju, zavalite se i uzmite šolju kafe. Kada se pacijent razbudi, recite mu da je operacija odlično prošla. U obimnoj analizi koju je obavio i objavio britanski medicinski časopis *Britiš medikal džurnal* upoređene su stvarne hirurške intervencije (za tegobe kao što su bol u leđima i gorušica) sa lažnim i otkriveno je da je placebo hirurška intervencija pomogla u tri četvrtine svih slučajeva, a da je u polovini slučajeva bila podjednako delotvorna kao i prava.¹⁹

No, sve to deluje i u suprotnom smeru.

Uzmite pilulu sa neutralnim dejstvom misleći da će vam od nje biti muka i najverovatnije će vam biti muka. Upozorite svoje pacijente da neki lek ima ozbiljne nuspojave i najverovatnije će ih imati. *Nocebo* efekat, kako se taj efekat naziva, nije bio testiran u

¹⁹ Karolina Wartolowska et al., „Use of Placebo Controls in the Evaluation of Surgery: Systematic Review,“ *British Medical Journal* (May 21, 2014).

velikim razmerama jer je neetično ubeđivati zdrave osobe u to da su bolesne. Ipak, svi dokazi ukazuju na to da nocebo efekat može da bude vrlo jak.

To su zaključili i belgijski zdravstveni zvaničnici u leto 1999. godine. Moguće je da nešto zaista nije bilo u redu s jednom ili dve limenke koka-kole koje su popila deca iz Bornama. Ko to može da zna? Ali nezavisno od toga, naučnici su bili jednoglasni: stotine druge dece širom zemlje bilo je zaraženo „masovnom psihogenom bolešću“ (poznatom i kao masovna histerija). Jednostavno rečeno, umišljali su da su bolesni.

To ne znači da su se pretvarali. Više od hiljadu dece u Belgiji zaista je imalo mučninu, nesvesticu i groznicu. Ako dovoljno snažno verujete u nešto, to može da postane stvarno(st). Ukoliko nešto možemo da naučimo i zaključimo iz nocebo efekta, to je da ideje nikada nisu *samo* ideje. Mi smo ono u šta verujemo. Nalazimo ono što tražimo. A ono što predviđamo, to se i ostvaruje.

Verovatno shvatate šta je ovde moja poenta: naše zlokobno viđenje čovečanstva takođe je nocebo efekat.

Ako smo *uvereni* da se većini ljudi ne može verovati, onda ćemo se s nepoverenjem ophoditi jedni prema drugima, na svaki način štetu.

Malo ideja ima toliko veliku moć u oblikovanju našeg sveta kao što je ima naše viđenje ljudske prirode. Jer, na kraju, dobijemo ono što očekujemo da ćemo dobiti. Ako nameravamo da rešavamo najveće probleme našeg doba – od globalnog zagrevanja do međusobnog nepoverenja koje se sve više produbljuje – smatram da treba da počnemo upravo od našeg viđenja ljudske prirode.

Samo da razjasnim: ova knjiga nije propoved o tome kako su ljudi u suštini, po svojoj prirodi, dobri. Jasno je da nismo anđeli. Mi smo kompleksna bića koja imaju i svoju dobru stranu i onu ne tako dobru. Pitanje je kojoj strani se okrećemo.

Moj argument je jednostavno taj da mi – po sopstvenoj prirodi, poput dece na nenaseljenom ostrvu, onda kada izbije rat, kada se dogodi neka kriza – biramo svoju dobru stranu, imamo snažnu sklonost ka njoj. Izložiću razne naučne dokaze o tome da

je pozitivno viđenje ljudske prirode zapravo mnogo realnije. A uz to sam uveren da bi bilo i mnogo realnije kada bismo počeli da verujemo u to.

Na internetu kruži parabola nepoznatog porekla. Po mom uverenju, izražava jednostavnu ali duboku istinu:

Starac kaže svom unuku: „U meni se odvija borba. To je stravična borba između dva vuka. Jedan je zao – besan, pohlepan, zavidan, ohol i kukavica. Drugi je dobar – miroljubiv, drag, skroman, velikodušan, iskren i pošten. Ta dva vuka se bore i u tebi, i u svakoj osobi.“

Oćutavši nakratko, dečak pita: „Koji vuk će pobediti?“

Starac se nasmeši.

„Onaj kojeg hraniš.“

3

Poslednjih nekoliko godina, svaki put kada bih nekome rekao o čemu je knjiga koju pišem, nailazio sam na upitan pogled. Izraz neverice na licu. Jedna nemačka izdavačka kuća glatko je odbila predlog o objavljivanju knjige. Nemci, rekla mi je urednica i izdavač, ne veruju u urođenu dobrotu ljudskih bića. Pripadnik pariske intelektualne elite uveravao me je da je Francuskoj potrebna jaka vlada, čvrsta ruka. A kada sam posetio Sjedinjene Američke Države posle predsedničkih izbora 2016. godine, svako i svugde me je pitao jesam li pri zdravoj pameti.

Većina ljudi je pristojna, dobra? Gledam li ja ikad televiziju?

U skorije vreme je studija dvojice američkih psihologa još jednom potvrdila koliko se ljudi uporno drže ideje da smo svi mi po prirodi sebična bića. Istraživači su ispitanicima pokazali nekoliko prizora i situacija u kojima su ljudi činili očigledno dobra dela. I šta su otkrili? U suštini, da smo istrenirani da svugde vidimo sebičnost.

Vidite nekog kako pomaže starijoj osobi da pređe ulicu?

Kakva predstava.

Vidite da neko daje novac beskućniku?

Sigurno to radi samo zato da bi se on sam osećao bolje.

Čak i kada su istraživači predočili ispitanicima nepobitne dokaze i podatke o tome da nepoznati ljudi vraćaju drugima njihove izgubljene novčanike ili činjenicu da ljudi najčešće ne krađe i ne bavi se prevarama, većina ispitanika nije sagledala čovečanstvo u pozitivnijem svetlu.

„Umesto toga“, pišu psiholozi, „presudili su da je ponašanje koje izgleda kao nesebično na kraju krajeva ipak sebično.“²⁰

Cinizam je teorija o svemu. Cinik je uvek u pravu.

Možda ste sad pomislili: stanite malo, ja nisam tako vaspitan. U mojoj kući mi smo verovali ljudima i pomagali jedan drugome, nikad nismo zaključavali vrata. I u pravu ste; lako je pretpostaviti da su ljudi dobri. Da su dobri naši prijatelji i članovi porodice, naši susedi i kolege.

Ali kada posmatramo čovečanstvo u celini, sumnja nas brzo savlada. Razmotrimo obimno anketiranje o vrednostima i uverenjima ljudi u svetu, koje je osamdesetih godina prošlog veka vodila grupa naučnika iz oblasti društvenih nauka u skoro sto zemalja. Jedno od pitanja je bilo:

„Opšte uzev, mislite li da se većini ljudi može verovati ili da morate da budete vrlo oprezni u kontaktu s njima?“

Rezultat je bio prilično obeshrabrujući. U gotovo svim zemljama, većina ispitanika misli da se drugim ljudima ne može verovati. Čak i u demokratskim državama kao što su Francuska, Nemačka, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države većina stanovnika ima podjednako loše mišljenje o ljudima.²¹

Pitanje koje me već dugo fascinira jeste *zašto* je naše viđenje čovečanstva toliko negativno. Ako instinktivno imamo poverenje u ljude u našoj neposrednoj zajednici, zašto nam se stav menja kada

²⁰ Clayton R. Critcher and David Dunning, „No Good Deed Goes Unquestioned: Cynical Reconstructions Maintain Belief in the Power of Self-interest,“ *Journal of Experimental Social Psychology* (No. 6, 2011) str. 1212.

²¹ Sören Holmberg and Bo Rothstein, „Trusting other people,“ *Journal of Public Affairs* (December 30, 2016).

je reč o čovečanstvu u celini? Zašto toliko mnogo zakona i propisa, toliko mnogo kompanija i institucija polaze od pretpostavke da se ljudima ne može verovati? Zašto, kada nam nauka uporno i dosledno govori da živimo na Planeti A, mi ipak ne odustajemo od verovanja da živimo na Planeti B?

Da li je reč o nedostatku obrazovanja? Teško. O nekom posebnom političkom uverenju? Ponovo ne. Pripadnosti određenoj veri? Ne, budući da razne religije tvrde da su ljudi zatočenici greha. Mnogi kapitalisti smatraju da smo svi motivisani ličnim interesom. Zaštitnici prirode vide ljude kao pošast na našoj planeti. Ukratko, svugde vlada isto loše mišljenje o ljudskoj prirodi.

To me je podstaklo da se zapitam zašto zamišljamo da su ljudi toliko loši? Šta nas je nagnalo da počnemo da verujemo da su ljudska bića po prirodi iskvarena?

Zamislite na trenutak ovo: na tržištu se pojavila nova droga. Brzo izaziva zavisnost i za kratko vreme svi postajemo zavisnici. Naučnici istražuju i zaključuju da droga uzrokuje, citiram, „pogrešnu percepciju opasnosti, anksioznost, neraspoloženje, naučenu bespomoćnost, prezir i neprijateljstvo prema drugima i desenzitizaciju.“²²

Da li bismo uzimali tu drogu? Da li bismo dozvolili svojoj deci da je probaju? Je li bi je država ozakonila? Odgovor na sva navedena pitanja jeste potvrđan. Jer ovo o čemu govorim već jeste jedna od najvećih zavisnosti našeg doba. Droga koju koristimo svakodnevno, koja je subvencionisana i koja se masovno distribuira našoj deci.

Koja je to droga, pitate se?

Vesti.

Ja sam vaspitan da verujem kako su vesti dobre za čovekov razvoj. Da je naša dužnost, kao angažovanih građana, da čitamo novine i gledamo dnevnik. Što više pratimo vesti, to ćemo biti bolje informisani i naša demokratija biće zdravija.

²² Jodie Jackson, „Publishing the Positive. Exploring the Motivations for and the Consequences of Reading Solutions-focused Journalism,“ *constructivejournalism.org* (Fall 2016).